

Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Международна научна конференция
на Факултета по славянски филологии – 2017
„Надмошие и приспособяване“

ТЕКСТ,
МЕЖДУТЕКСТОВОСТ, МРЕЖА

Иван Велчев
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

TEXT, INTERTEXTUALITY,
NETWORK

Ivan Velchev
University of Sofia St. Kliment Ohridski

Abstract. This paper aims to examine the relationship text – intertextuality – network, in order to conceptualize the problem of reading in digital context in terms of understanding of text as a structure in which the reader incorporates himself and which integrates multitude of other texts.

Key words: reading, digital and print culture

Днес надмошието на дигиталната култура изглежда очевидно. И все пак, в определени отношения тя се приспособява към мисленето и светоусещането, създадени от печатното слово. Борбата за надмошие между различните културни матрици очертава недвусмислената необходимост да впишем технологията в човешкия си хоризонт на разбиране и по този начин да я хуманизираме.

Проблематика

Предположена от Умберто Еко като иманентна, потенциалната отвореност на текста за разнообразни тълкувания (Еко 1989: 4) превръща четенето в интерпретативен акт – в създаването на смисъл е въввлечен и читателят, от когото се очаква да открива логиката на фикционалния свят, да търси означаеми; с една дума – да създава своя текст. Множествеността на текста (Барт 1991: 441) изисква прочит, който си дава сметка за неговата смислова безкрайност. Посочените концепции отвеждат към въпроса *как потенциалната отвореност на текста – към интерпретации, към други текстове и знакови системи – дефинира четенето в дигитална среда.*

Защо тези проблеми предизвикват интерес?

Ориентирайки ни привидно в своето многогласие – а всъщност изпробвайки надеждността на референтните ни решетки, на представите, които смятаме за тъждествени на нас самите – текстът всъщност ни „сканира“, проявява съзнавани и несъзнавани съдържания на нашата психика; подобно на дома, оформя „топография на съкровено то битие“ (Bachelard 1964: xxxiv). Следователно, наблюдавайки функционирането на текстовите механизми, ще можем да разберем *как проектираме себе си в текста, как той се проектира върху нас* и какво произлиза от този процес.

Ако литературата е „винаги един-единствен текст“ (Барт 1991: 442), това означава, че когато навлизаме в територията на един текст, пред нас се разгръща смисловото пространство на цялата литература, в което всички „идиолекти“ потенциално са еднакво значими. Следователно, разбирането за текста като *потенциално отворен* би ни помогнало да изследваме как се вслушваме в него и осъзнали неизбежната му противоречивост, как се опитваме да го разбираме въпреки/чрез нея, т.е. как я превръщаме в инструмент на своето разбиране.

Осъзнаването на текста като потенциално отворен води към хипотезата за четенето като *отваряне* на читателя към текста – като фонограма, регистрираща различни гласови конфигурации и поради това променяща се при всеки пореден досег с текста. Допускаме, че дигиталната среда приема читателските навици, изградени от печатната култура, но същевременно ги поставя под сериозно съмнение и с течение на времето вероятно ги променя, тъй като линейността¹ и други свойства на печатния текст се оказват нерелевантни в нея.

Цитат и междутекстовост

Жанровите и културологичните аспекти на междутекстовостта изяснява Никола Георгиев в книгата си „Цитирацията човек“. Вмъкнати като подчертано чуждо слово в текстовата тъкан, цитатът, клишетто, паремията или малапропизмът свързват и разграничават, подкрепят образуването на единства или целенасочено разрушават съществуващите. В конфликта между Дон-Кихотовата непоносимост към пословиците и склонността на Санчо да злоупотребява с тях например се откроява „сблъскване между индивидуалната воля на самотника и гледната точка на масовия аноним“ (Георгиев 1992:25). Цитирането е интерпретирано от Никола Георгиев като културен жест в творчеството на Пенчо Славейков. То придобива смисъл на самоидентификация, чрез която поетът очертава спецификата на рецептивната си нагласа, а заедно с това и особената си интелектуално-психологическа позиция – едновременно „принадлежност [...] и [...] извънпоставеност спрямо европейския цивилизацио-

¹ Печатният текст обаче е линеен само в определен смисъл – този въпрос ще се дискутира по-нататък.

нен кръг“ (Георгиев 1992:86). Изследователят открива, че чрез многоезичните цитати Пенчо Славейков търси „нов тип опозиция свое – чуждо“ (Георгиев 1992: 89) и така изразява една от дилемите, които стоят пред българската култура в края на XIX и началото на XX век.

Текстът свят

Настояването на Женет, че транстекстуалността – „всичко, което въвлича текста в отношение [...] с други текстове“ (Genette 1997: 1) – е присъща на самата текстуалност (Genette 1997: 8), води към заключението, че диалогът между текстовете е иманентен, доколкото е проява на самата им същност. Всеки текст следователно е потенциално свързан с всеки друг и тази потенциална всеобща свързаност може да се мисли като мрежова структура, тъй като притежава геометрията и логиката на мрежата. Транстекстуалността, можем да твърдим, е свойството на текста да бъде потенциално отворен, да очаква Другия – читател или текст, да се структурира като смислова мрежа.

Според Барт в своята всеобхватност текстът е тъждествен на самото мироздание и поради това не може да бъде някаква обособена, затворена в себе си форма: „както не съществува нищо извън текста, така не съществува и едно *цяло* на текста“ (Барт 1991: 437). Текстът същевременно е смислова безкрайност – той е множествен, „галактика от означаващи, а не структура от означаеми“ (Барт 1991: 437). На неговата множественост съответстват „множественият“ читател, „множественост от други текстове, от безкрайно много кодове“ (Барт 1991: 441) и „множественото“ четене (Барт 1991: 445).

Възниква въпросът, какви са измеренията на транстекстуалността в дигитална среда, как тази среда променя начина, по който мислим текста и междутекстовостта?

Дигиталното като интертекст

Дигиталното възпроизвежда и същевременно разширява принципа на транстекстуалността. Не само защото е мрежово по самата си природа, но и защото осъществява превод² – преобразувайки печатния текст в двоичен код, то променя начина му на функциониране. Дигитализирането технизира употребата на текста, прави го обозрим (тъй като позволява в него да се търси по

² В този смисъл говори и Хейлс: „... предлагам да смятаме преобразуването на печатния документ в електронен текст за вид превод – „медиен превод“ – който неизбежно е и акт на интерпретация“ (Hayles, K. *My Mother Was a Computer: Digital Subjects and Literary Texts*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 2005, p. 89). Откривател на медиите като инструмент на превод обаче е Маклуън, според когото те притежават „силата да превеждат опита в нови форми“ (McLuhan, M. *Understanding Media: The extensions of man*. Cambridge, Massachusetts, London, England: The MIT Press, 1994, p.57).

ключова дума или израз), *манипулируем* (допуска неговото възпроизвеждане, пренареждане), с други думи – четим по друг начин. То го разслюява – откроява определени негови елементи чрез хипервръзки, класифицира ги в категории, приспособява го към един технизиран начин на представяне (например в бази данни). Превръщането на текста в цифров код очертава една негова възможна смислова структура и по този начин всъщност го интерпретира. То е вид прочит, чрез който текстът придобива двойствено битие – в дигиталното си преображение той се оказва копие, цитат, превод на печатната си форма. Така в дигитална среда транстекстуалността придобива смисъл на преход, чрез който текстът придобива друг културен статус.

Взаимодействието между езиците на технологията и тези на културата е вид междутекстовост, която разкрива същностни страни на текста и четенето. Потвърждение за това ще потърсим, като тълкуваме твърдението на Хейлс, че машинният код има двойствена функция – той едновременно предава и прекъсва наратива (Hayles 2008: 136). Изследователката обяснява второто обстоятелство с прагматични причини – моментни технически сридове, означаващи, че „плавното преливане на виртуално и актуално е било разкъсано“, че „някъде някак интерфейсите, свързващи човешкото действие, желание и език с кода са били прекъснати за миг“ (Hayles 2008: 136). Съгласим ли се обаче, че преходът от печатно към дигитално е културен в същността си, би следвало да допуснем, че тези сридове не са случайна техническа дисфункция, а логично възникваща културна симптоматика. В тях прозвучава спорът между човешкия и компютърния код. Вторият е двоичен³, тоест работи по принципа на изключеното трето, докато в човешкия „третото“ е винаги предположено – имплицитно или не. Вероятно тези мимолетни разпадания сочат и днешното ни раздвоение по отношение на това, как може да бъде обективизирано и съответно коди(фици)рано знанието – чрез наративни или чрез ненаративни форми; колебанието ни, с други думи, между хуманитарните абстракции и технологичната конкретност.

Печатното като застинала подвижност

Осъзнат още в 60-те години на миналия век, проблемът за отношението между печатната и електронната култура днес може да се мисли и като проблем за междутекстовостта – за съвместимостта на светогледните модели, които сме в състояние да създаваме чрез едната или чрез другата. Сравнявайки печатната и електронната книга, по признаците статичност – подвижност, Хейлс тълкува материалната природа на първата (факта, че текстът е фиксиран) като ограничение за нейната способност да създава различни смисли (тоест засти-

³ Възможно е създаване на кодове въз основа на всяка позиционна бройна система, но такива кодове не са намерили широко приложение. В компютърните системи за обработка на информацията се използва само двоичен код.

наlostта, окончателността на формата се тълкува като белег за константност на съдържанието). Обратно – изследователката изтъква променливостта на електронния текст като възможност за непрекъснато създаване на нови съобщения (Hayles 2008: 57-58). Посоченото сравнение обаче взема категориите статичност и подвижност в твърде тесен смисъл (тоест то поражда съмнение за методологически редукационизъм) и им приписва автоматични последици (тоест то носи привкус на детерминизъм). Застинаlostта на печатния текст е привидна. Неговата множественост, която го превръща в „мрежа от различни съобщения“ (Есо 1979: 3), принципната му незавършеност, фактът, че „като езика той е децентриран и не свършва никъде“ (Барт 1991: 462), предполагат несекващо емоционално-интелектуално движение, неизчерпаема смислова динамика. От друга страна, флуидността на електронния текст е възможност, но сама по себе си тя не поражда смисъл.

Често се абсолютизира линейността на печатния текст с убедеността, че тя предопределя еднозначен прочит. Наистина, въпросната линейност е факт, но най-вече графически. Актът на четенето в никакъв случай не се свежда до нея. „Странстващата гледна точка“ (Изер), която този текст предоставя на своя читател, разнообразните знакови системи, които използва, интра- и интертекстуалните връзки предполагат четенето като далеч по-сложен процес. От друга страна, известни ограничения съществуват и в електронния текст. Хипервръзките му отнемат непредубедеността – те сочат какво нечий поглед открива като значимо в него, „стратифицират“ го, негласно определят неговата стойност (най-малко в плана на комуникацията).

В разговора за печатната и електронната култура различието обикновено се мисли като недостатък или предимство, тоест в оценъчен план. Възможен е обаче и ракурс, лишен от оценъчност, който би открил несходното като естествена необходимост на културния континуитет. Някои изследвания, сред които тези на Пайпър, ни дават увереност, че този разговор протича успешно отвъд хоризонта на техноентузиазма или техноскепсиса.

Дигиталният текст – естетика на изплъзването

И така, печатният и дигиталният текст представят два смислопораждащи механизма, свързани съответно с привидна застинаlost в една окончателна форма и с непрекъсната „физическа“ променливост. Дигиталната хуманистаристика разпознава във втория възплъщение на постмодерното – характерната за него ирония към основополагащите наративи, размиването на границите между жанровете, както и въобще между фикционално и нефикционално, оспорването на принципи като стойност, ред, значение, контрол и идентичност (Hutcheon 1988: 9-11).

Безкрайните вариации в облика и съдържанието на дигиталния текст обаче извикват и някои въпроси. Пайпър смята, че той ни се изплъзва в някакъв основополагащ смисъл (Piper 2012: 2), че ние все още знаем твърде малко

за неговото въздействие върху четенето, а и върху цялостната ни представа за света. Тази констатация става още по-драматична, спомним ли си Изеровото „Ние сме положени в текста“ (Iser 1978: 110) – оказва се, че дигиталният текст разколебава знанието ни за самите нас, че в посоченото усещане за изпълзване смътно долавяме знамение за избледняване на идентичността, която сме приели за своя, за заличена самотъждественост. Отрицание на самата идея за тъждество, променлив и неустановен в някаква окончателна форма, електронният текст ни среща отново с мисълта за принципната ни неустановеност, неизясненост и може би дори недефинируемост. Запитахме ли се „как можем да уловим и да задържим нашите дигитални текстове днес“ (Piper 2012: 13), ние превръщаме проблема за четенето в екзистенциален, тоест във въпрос, който се стреми да изведе и запази съществуващото в собствената му нескритост, в питане за „човешкия начин да бъдеш“ (Хайдегер 1993: 38, 138). Защото усилието да „уловим“ дигиталните текстове е всъщност стремеж да разберем как са направени и какво можем да правим с тях, порив да впишем технологията в човешкия си хоризонт на разбиране и по този начин да я хуманизираме. Едно усилие, предизвикано от опасението, че текстът – културната форма, чрез която трансцендираме наличното и създаваме битие, казвайки *съм, искам* или *мога* – е застрашена от изчезване в мултимедийния необят.

Пайпър търси връзка между „материала“ и текста, между творбата и нейната вещественост. Неговото усъмняване в смисловата постижимост на дигиталния текст напомня естетиката на каноничното изкуство, според която съществува „метафизика на изобразителната плоскост“, защото „самата материя, самите материали, използвани в едно или друго изкуство, са символични и всяко има *своя* конкретно-метафизическа характеристика, чрез която се отнася към определено духовно битие“ (Флоренски 1994: 72, 76). В съответствие с това разбиране иконата, за разлика от живописната творба, се създава само върху твърда повърхност (дърво или стена). И в усъмняването на Пайпър, и в твърденията на Флоренски се долавя интелектуалната потребност от твърда, стабилна „основа“, от трайност на смислите. В него прозвучава носталгията по един (предтехнологичен) свят, чиято *бавност* и дори относителна константност го прави познаваем, смислово проникваем, „удържим“.

Но не е ли тъкмо удържането, превърнато в основна светогледна и естетическа категория, причина за несъгласията между adeptите и скептиците на дигиталната текстовост? За първите смисълът възниква чрез непрекъснатото зачертаване на значенията, за техните опоненти – чрез „бавното“, продължителното съзерцание на наличните значения. Формулирано по този начин, несъгласието между едните и другите очертава дебата между постструктуралистките, деконструктивистки концептуализации на езика и текста, от една страна, и предшестващите ги теории, от друга. Дигиталните технологии ни връщат към познати дилеми, подчертавайки сякаш тяхната неразрешимост.

Маклуън и отвъд него

В изследването на печатния и електронния текст дигиталната хуманистика остава малко или повече в сянката на Маклуъновото отъждествяване на медия и съобщение. Концепциите на Маклуън, разбира се, остават една от най-надеждните отправни точки за изследването на медийната проблематика, включително и на дигиталната среда като медия. Смятаме обаче, че те подлежат на преосмисляне, чиято посока ни дава парафразата на Левинсън: „потребителят, казва той, е съобщението на Интернет“ (Levinson 1999: 39). Човекът, бихме казали ние, е текстът, създаван от дигиталната вселена, но и сам създаващ тази вселена. Чрез нейната мрежовидна структура той заявява формата и съдържанието на своя мисловен и емоционален свят, признава асоциативността като основен способ за произвеждане на мироздание. Технологията му дава възможност да надмогне усещането за хаос и да осмисли досегашната си културна история като постъпателно осъществяван проект.

Библиография

- Барт 1991:** Барт, Р. *Въображението на знака*. София: Народна култура, 1991.
- Георгиев 1992:** Георгиев, Н. *Цитирацията човек в художествената литература*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1992.
- Флоренски 1994:** Флоренски, П. *Иконостас*. София: ЛИК, 1994.
- Хайдегер 1993:** Хайдегер, М. *Същности*. София: ГАЛ-ИКО, 1993.
- Bachelard 1964:** Bachelard, G. *The poetics of space*. New York: Orion Press, 1964.
- Eco 1979:** Eco, U. *The Role of the Reader: Explorations in the Semiotics of Texts*. Bloomington: Indiana University Press, 1979.
- Eco 1989:** Eco, U. *The Open Work*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1989.
- Genette 1997:** Genette, G. *Palimpsests: Literature in the Second Degree*. Lincoln and London: University of Nebraska Press, 1997.
- Hayles 2008:** Hayles, N. K. *Electronic literature: new horizons for the literary*. Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press, 2008.
- Hutcheon 1988:** Hutcheon, L. *A Poetics of Postmodernism: history, theory, fiction*. New York and London: Routledge, 1988.
- Iser 1978:** Iser, W. *The Act of Reading: A theory of aesthetic response*. London: Routledge & Kegan Paul, 1978.
- Levinson 1999:** Levinson, Paul. *Digital McLuhan: a guide to the information millennium*. New York: Routledge, 1999.
- Piper 2012:** Piper, A. *Book was there: reading in electronic times*. Chicago, London: The University of Chicago Press, 2012.

